

Schrijf dit visioen op,
grif het duidelijk in platen,
Zodat het in het voorbijgaan te lezen is.

– HABAKUK 2:2

INHOUD

- Inleiding: Studie voor figuren in een landschap* 9
- 1 *Mijn drugsreis: op zoek naar ayahwasca* 21
- 2 *Thoreau in de wildernis* 36
- 3 *Liz in Neverland* 50
- 4 *Greeneland* 76
- 5 *Hunter in het koninkrijk van de angst* 113
- 6 *Conrad met de kop in de wind* 121
- 7 *De wereld van Simenon* 129
- 8 *Dr. Sacks, de heler* 142
- 9 *Zuster Wolf, voor al uw pijnlijke zaken* 176
- 10 *Robin Williams: 'Hoe is hij nou eigenlijk echt?'* 215
- 11 *Thee met Muriel Spark* 233
- 12 *Terug naar mrs. Robinson* 240
- 13 *Een talisman voor onze dromen* 245
- 14 *Een schone taak voor de rockster* 253
- 15 *Leven met ganzen* 258
- 16 *Indringer in Afrika* 269

- 17 De onteigeningen in Zimbabwe 273
- 18 Stanley: de ultieme Afrikaanse ontdekkingsreiziger 295
- 19 Paul Bowles: geen toerist 301
- 20 Maugham: op en neer in Azië 309
- 21 Uren in Engeland: niets persoonlijks 315
- 22 De wereld is geen Google Maps 326
- 23 Hawaii: eilanden op eilanden 334
- 24 Spotvogel in Monroeville 346
- 25 Het Amerika van Benton 362
- 26 Mijn leven als lezer 373
- 27 Dat ben ik: een herinnering 384
- 28 *Life* en het leven 395
- 29 Die goeie ouwe pa: herinneringen aan mijn vader 401
- 30 Het probleem met autobiografieën 437

Verantwoording 453

Inleiding

Studie voor figuren in een landschap

Ik ben romancier en slechts zo nu en dan essayist of chroniqueur van mijn reizen. Wat zou ik graag willen dat ik het slakkenspoor van mijn werk als romancier kon beschrijven – die reis op de tast door mijn innerlijk, een reis vol valse starts, beroerde, en dan opeens weer betoverende momenten – zonder absurde schijnheiligheden en gewichtige vaagheden ten beste te geven. Zelfs een onsamenhangende poging is al irritant en pretentius, dus u begrijpt wat het probleem is.

Als ik de rabiante ijdelheid van andere schrijvers die in abstractheden over hun werk praten al niet kan aanhoren, waarom zou ik er dan zelf over beginnen? Ik zie mensen liever goeie fictie schrijven zonder al dat gejeremieer over hoe ze het toch voor elkaar hebben gekregen. Als schrijvers erover klagen dat schrijven zo moeilijk is, en ze hun pijn en moeite breed uitmeten, heeft de eerste de beste onnozele hals door dat wat ze zeggen flauwekul is. Vergeleken met echt werk, zeg in een kolenmijn of in de horeca, als ananasplukker of als blusser van bosbranden, is schrijven een gelukzaligheid.

Daar komt bij dat ik bevangen ben door de immer knagende angst van de schrijver dat als ik het ambacht van romancier ga analyseren, ik misschien wel nooit meer een woord op papier zal krijgen. Het is maar beter om er niet over te gaan zitten opsnijden. Elke schrijver moet het geheim van zijn fictie in zichzelf zien te vinden. Tegenslag helpt, evenals verwarring, en liefde voor boeken, en de deur uit gaan. Ik ben opgegroeid met de gedachte, mooi onder woorden gebracht door de reiziger Norman Lewis, dat 'hoe verder ik van huis was, des te beter het zou zijn', en dat bleek nog waar te zijn ook.

Maar waar het schrijven van fictie een ritueel in het duister is, obscuur en zo ongrijpbaar dat je geen woord snapt van wat je hebt geschreven voor je klaar bent, komt bij andere soorten schrijfwerk een eenvoudiger, een praktischer benadering kijken.

Reisverhalen schrijven. Daar kan ik wel iets over zeggen. Ik heb bepaalde richtlijnen. De eerste is: reis zo onofficieel mogelijk. De gevaren van reizen in officieel verband zijn duidelijk zichtbaar. Niets ter wereld is zo misleidend als het gesponsorde bezoek, de persbijeenkomst, het persbericht, de

inspectiereis. De onderliggende boodschap van het officiële bezoek is altijd tendentieus, en het zijn luiheid, eigendunk en hebzucht die degene die het officiële bezoek brengt ertoe aanzetten om de bescherming te accepteren en de leugens te slikken. De rode loper is er alleen om de bezoeker te imponeren en de waarheid te verhullen.

‘Oeganda doet het heel goed,’ zei president Clinton een keer tegen me op een bijeenkomst, toen ik hem vertelde dat ik daar op mijn reizen geweest was.

‘Nee, helemaal niet,’ zei ik. ‘De regering is corrupt. De oppositie wordt vervolgd. Het leven in de rimboe is veel moeilijker dan in de jaren zestig, toen ik les gaf in Kampala. En zoals ik al zei, ik was er een maand geleden nog.’

‘Hillary is er net geweest.’ De president glimlachte om mijn onwetendheid. ‘Oeganda doet het geweldig.’

En toen was het mijn beurt om te glimlachen.

‘Wie denk je wel dat je bent, met al die afschuwelijke dingen die je over Iran verkondigt? Je liegt!’ schreeuwde Marion (de vrouw van Jacob) Javits in augustus 1975 tegen me, in de coulissen van een tv-studio van de NBC in New York. Mijn eerste reisboek was net uitgekomen, *De grote spoorweg-carrousel*. Iran was een stabiel, welvarend en goed geregeerd land, zei ze. O ja? Ik had het land van west naar oost per trein en bus doorkruist, en was geëindigd in de heilige stad Mashhad. Ik had niets anders gehoord dan verhalen over martelingen, onderdrukking, tirannie, verhalen van boze Iraniërs die het er voortdurend over hadden dat ze zich van de sjah moesten ontdoen. Mrs. Javits bleek een betaalde adviseur van de Iraanse regering te zijn, en haar man, Jacob, de Amerikaanse senator, wist alles van Iraanse snoeprisjes met gratis kaviaar – met dank aan de sjah, die vier jaar later zou worden afgezet.

‘Geen lot zo onzeker als het lot van het reisboek,’ schreef Joseph Conrad in zijn voorwoord bij *Into the East* van Richard Curle. ‘Reisboeken zijn de kwetsbaarste van alle literaire producties. Hij die een reisboek schrijft levert zich meer dan wie ook uit aan de vijand.’

In mijn boek uit 1988 over mijn reizen door China, *China per trein* (noem een trein en ik heb hem genomen), opperde ik dat de Chinese politie, de Gewapende Volkspolitie en de Chengguan-‘vredesagenten’ een voorliefde hadden voor het in elkaar slaan van studenten. Ik had een jaar door China gereisd; ik had tal van demonstraties gezien. In het Westen was de meest gangbare overtuiging dat de Chinese regering hervormingsgezind en tole-

rant was. Recensenten maakten korte metten met mijn boek. Maar het was dan ook een jaar voor het bloedbad op het Tiananmenplein.

Waarachtig reizen en het onderzoek van de essayist vraagt om eenvoudige krijgslisten: je moet nederig zijn, geduldig, alleen, anoniem en alert. Dat zijn geen eigenschappen die je normaal gesproken associeert met de corpulente wetgever op inspectiereis, met de makelaar in rechtschapenheid die iemand zoekt om dood te gooien met liefdadigheid en gratis eten, met de journalist die verslag doet van besprekingen op topniveau – stuk voor stuk mensen die vooral uit zijn op een warm onthaal.

Dat ik een welgestelde, al oudere, semiberoemde schrijver ben die het zich kan veroorloven eersteklas te vliegen en mooie auto's te huren en in goede hotels te verblijven, maakt het voor mij des te belangrijker om te reizen in oude kleren, lowbudget, met bus, trein of veewagen. Mijn natuurlijke omgeving (en dat geldt al voor de reisboekenschrijver sinds Herodotus) is het gewone volk. In Afrika werd ik in 2001 niet veel wijzer van politici, maar des te meer van vrachtwagenchauffeurs, migranten, prostituees en boeren. Ook schrijvers zijn een bron van inspiratie, vooral die schrijvers die deel uit lijken te maken van een specifiek landschap. In Buenos Aires zocht ik Borges op, in Tanger Paul Bowles, in Brazilië Jorge Amado, in Turkije Yaşar Kemal en later Orhan Pamuk. Op reis in Afrika bracht ik in Egypte enige tijd door met Naguib Mahfouz, en in Johannesburg met Nadine Gordimer. Alle reisboeken en veel essays worden voor mijn gevoel samengevat in de titel van het raadselachtige schilderij *Studie voor figuren in een landschap* van Francis Bacon.

Ik ben net zo op comfort gesteld als iedere andere reiziger. En niemand weet beter dan een schrijver hoe aangenaam een leven in de luwte is, en hoe vervelend het is om rond te hangen in gelegenheden waar jeugd en goud en hersenloosheid pralen. Shakespeare, inderdaad. Het zijn de woorden van de hertog in *Measure for Measure*, woorden die een reisboekenschrijver ter harte zou moeten nemen. Om erachter te komen wat er echt gebeurt in zijn hertogdom, zegt de hertog dat hij een nederige vermomming aan moet nemen, zoals een monnikspij, 'om vorst en volk te bezoeken'.

Het voorbeeld van Haroen ar-Rashid, kalief van Bagdad in de achtste eeuw, is ook goed. De kalief vermomde zich geregeld als gewone man en ging dan naar de markt om te zien hoe de mensen leefden, wat voor problemen ze hadden, wat hun bezighield, waar ze trots op waren. De grote reizigers van weleer trokken rond in een zelfde nieuwsgierige stemming

– de middeleeuwse monniken die China bezochten, de Japanse bedelbroeders, de zwervende dagboekschrijvers die uitgebreid worden aangehaald door de Franse historicus Fernand Braudel in zijn boek dat mij het liefst is, *De structuur van het dagelijks leven*. Op een officiële reis kom je er niet achter hoe de wereld in elkaar steekt; dat leer je alleen op onofficiële reizen, door je oor te luisteren te leggen en mensen staande te houden en ze het hemd van het lijf te vragen.

Op weg van Cairo naar Kaapstad, voor mijn boek over Afrika, *Dark Star Safari*, reisde ik met bussen en vrachtwagens, veerboten en kano's, en de trein. Ik had nooit een naam; ik kon nooit op mijn strepen staan. Ik was soms *effendi* of *faranji*, maar in heel Swahili sprekend Afrika was ik *mzee* – paps, opa – en dat was ik ook graag, een anoniem ouder iemand. Er zijn natuurlijk risico's verbonden aan het alleen reizen, maar het heeft ook grote voordelen. Je bent al bevoorrecht genoeg als Amerikaans reiziger, maar ik zou niet weten hoe je de waarheid omtrent een land ook maar kunt benaderen zonder de onderkant te zien, de randgebieden, het dagelijks leven. Geen bureaucraten in kantoren, maar figuren in een landschap.

Het meest veelzeggende deel van welk land dan ook, maar met name van Afrikaanse landen, is de grens. Iedereen kan op de luchthaven in de hoofdstad aankomen en zich laten bedotten door alle moderniteit, maar het vergt een zeker lef om een bus of trein te nemen naar de grens, vaste verblijfplaats van het gepeupel, de paupers, mensen die uit alle macht het land uit proberen te komen, of er juist in – de vloek van de bureaucratie. Douaniers en immigratieambtenaren bij grensovergangen staan niet bekend om hun correcte manieren, maar ze zijn representatiever voor het leven in het betreffende land dan al die mensen die je met een brede glimlach staan op te wachten op de internationale luchthaven bij de hoofdstad.

Als je onofficieel reist, à l'improviste, waar kun je dan op terugvallen? Afgezien van je moed en je wilskracht, eigenlijk nergens op. Je gaat eropaf en hoopt er het beste van. Het verstandigste reisadvies dat ik ooit kreeg was van een strandjutter die zijn kamp had opgeslagen in Australië en die van plan was rond Cape York te varen. Dat is in een flink vaartuig al een huisveringwekkende onderneming, maar hij wilde de reis gaan maken op een zelfgemaakt vlot. Hij was ervan overtuigd dat hij de sterke stroming en de krachtige wind in de Straat Torres zou overleven en dacht dat hij misschien zelfs wel naar Papoea-Nieuw-Guinea zou kunnen varen.

‘Het is mijn ervaring,’ zei hij, ‘dat bijna alles mogelijk is en dat je bijna overal heen kunt, als je geen haast hebt.’

Het lijkt erop dat alle goede raad die ik ooit heb gekregen afkomstig was van mensen die niets anders hadden dan een verlangen om te trekken – optimisten, stuk voor stuk. Op reis voor mijn boek *De gelukkige eilanden*, uit 1992, aan boord van een vlerkprauw met een stel vissers van de Trobriand Islands, vertelde de roerganger me dat hij vele honderden kilometers kon varen op zoek naar vis.

‘De oceaan lijkt één grote watervlakte, maar dat is het niet,’ zei hij. ‘Je hebt overal rotsen en eilandjes waar je je kano kunt afmeren en de nacht doorbrengen.’

Het grootste deel van elke reis bestaat uit verveling en vertraging, en geen lezer die daarin geïnteresseerd is. Ik vraag zelden om namen van mensen die ik ter plaatse zou kunnen opzoeken. Ongerustheid en improvisatie zijn nuttig voor de reiziger, die waakzaam en vindingrijk wordt in het voortdurende besef dat hij of zij een vreemde is. Voor ik vertrek, maak ik uitgebreid studie van de meest gedetailleerde kaarten die ik kan vinden, en verdiep ik me in allerlei reisgidsen voor de budgetreiziger. Het is handig om geld te hebben, maar tijd is veel waardevoller. Afgezien van een kortegolfradiootje heb ik geen hightech bij me – tegenwoordig een telefoon, maar nooit een camera of computer, niks breekbaars of onvervangbaars. In Zuid-Afrika werd mijn tas een keer gestolen en was ik beroofd van bijna alles wat ik had: een goede les. Maar ik had mijn notities nog. Wie steelt er nou ook notitieboekjes?

Het schrijven dan. Ik heb een boekje bij me waarin ik de hele dag notities maak. 's Avonds schrijf ik die notities over in een groter dagboek, en maak ik er een geordend verhaal van. Mijn dagelijkse productie telt zo'n duizend woorden, soms minder, vaak meer. Onderweg, wanneer ik maar de kans krijg, fotokopieer ik die bladzijden, zeg veertig of vijftig per keer, en mail ze naar huis. Tegen het eind van de reis heb ik een stuk of zeven of acht notitieboekjes vol en die vormen de basis. Als ik iemand interview voor een profiel, vooral als het een beroemdheid is die wel eens naar de rechter zou kunnen stappen, noteer ik de antwoorden, maar neem ik het gesprek tegelijkertijd ook op, zodat ik de belangrijkste passages altijd kan verifiëren. Na afloop transcribeer ik de hele opname, waarbij ik de saaie stukken oversla. Ik heb nog nooit een secretaresse, een assistent of researcher in de arm genomen. Hoewel ik meer romans heb geschreven dan reisboeken, zou ik nooit zo stellig of specifiek kunnen spreken over mijn werkmethode als romancier, als ik al een dergelijke methode heb.

Na *Ondergronds* (1984) en *Frisse lucht* (2001) is *Figuren in een landschap* mijn derde verzameling essays, een totaal van 134 essays, in de loop van drieën-vijftig jaar geschreven. En in die tijd heb ik ook romans gepubliceerd, korte verhalen, en reisboeken. Miljoenen woorden! Maar wat er misschien uitziet als grafomanie of *furor scribendi* is net zomin een dwangmatig iets als de natuurlijke drang van de gemiddelde beeldend kunstenaar die in een leven van scheppen vele schetsen en schilderijen maakt. Net als bij de schilder is mezelf onderdompelen in het schrijven een manier geweest, niet alleen om de kost te verdienen, maar ook om mijn leven te doorgronden. Ik ben het helemaal eens met Ford Madox Ford, die zichzelf in zijn voorwoord bij zijn uitputtende overzicht *The March of Literature* omschreef als ‘een oude man die verzot is op schrijven – in dezelfde zin waarin Hokusai zichzelf een oude man verzot op schilderen noemde’.

Toen ik in 1971 mijn baan aan de universiteit van Singapore opzegde, zwoer ik dat ik nooit meer voor een baas zou gaan werken en dat ik nooit meer zou hoeven gehoorzamen aan een memo als: ‘Donderdag sectievergadering. Zorg dat je er bent.’ Ik had vier romans gepubliceerd en werkte aan een vijfde, *Saint Jack*. Ik dacht: ik kan geen parttime schrijver zijn. Ik moet mij hier helemaal aan wijden, al betekent dat een leven in armoede.

‘De waarde van iets is gelijk aan wat je ervoor zou opgeven om het in je bezit te krijgen.’ Deze spreuk, in *The Secret Books*, een roman van mijn zoon Marcel, geeft op elegante wijze uitdrukking aan hoe ik mij zesenvestig jaar geleden voelde, nadat ik afstand had gedaan van baanzekerheid, een mogelijk pensioen, een zeker prestige en een maandelijks uitgekeerd salaris, voor een precair bestaan in een kleine, nauwelijks te verwarmen cottage in een afgelegen gebied in Dorset, op het Engelse platteland. De eerste versie van *Saint Jack* werd daar vrolijk afgerond.

De noodzaak leerde mij dat ik mijn rekeningen ook kon betalen door schrijfp opdrachten aan te nemen: boekrecensies, reisverhalen, profielen van zowel beroemde als obscure figuren. Anthony Burgess schreef een keer: ‘Ik weiger geen enkele redelijke opdracht, en heel weinig onredelijke.’ Burgess, met wie ik bevriend was en die zich genereus heeft uitgelaten over mijn werk, is iemand met wie ik me identificeer, net als met al die andere schrijvers die hun fictie financierden door opdrachten aan te nemen. Graham Greene, V.S. Naipaul, V.S. Pritchett, Jonathan Raban en vele andere schrijvers die ik heb gekend zijn hun carrière begonnen als freelance schrijver. Ik houd van die term ‘freelance’, met zijn suggestie van onafhankelijkheid en potentiële macht: de met zijn eigen lans gewapende ruiter die naar eigen

goeddunken rondzwierf, zonder dat hij rekenschap hoefde af te leggen aan welke ridder dan ook, terwijl hij openstond voor onderhandeling en bereid was strijd te leveren. Met betrekking tot zijn eigen fictie schreef Henry James: 'Het is kunst die leven schept, die aan van alles en nog wat belang en gewicht toekent, en ik ken niets wat de kracht en de schoonheid van dat proces kan evenaren.' Toch moeten die nobele woorden worden afgezet tegen het feit dat James ook iemand was die reisverhalen en recensies schreef om de kost te verdienen.

Toen Jonathan Raban in 1987 zijn eerste verzameling essays publiceerde, gaf hij die niet voor niets de titel *For Love and Money* mee, een motto voor het wapenschild van de freelancer. Het valt niet te ontkennen dat een schrijver een opdracht aanneemt om rekeningen te kunnen betalen, want, zoals Dr. Johnson zei: 'Alleen een domoor heeft ooit voor iets anders dan geld geschreven.' Maar geen mens heeft ooit iets moois geschreven zonder liefde voor het schrijven.

Hoewel ik nooit enige steun heb genoten uit officiële hoek, zal ik me nimmer geringschattend uitlaten over Guggenheimbeurzen, Fulbrighttoelages, MacArthurstipendia of aanstellingen als writer-in-residence. Maar die kunnen de schrijver wel misleiden en betoveren. De glamour, en de sociale voordelen die met dergelijke toekenningen gepaard gaan, kunnen het waanidee doen postvatten dat het de begunstiging is, en niet zijn werk zelf, die de begunstigde een onmiskenbare waardigheid verleent. Tot de gevolgen van begunstiging behoren zelfingenomenheid, de arrogantie van de roem, de onvermijdelijke vriendschappen en een zekere onwerkelijkheid. Wat mij ook opvalt bij dergelijke fortuinlijke schrijvers is een gebrek aan bereidheid om zich op onbekend terrein te begeven. Maar erger dan dat alles is een houding – een reflex die je wel vaker ziet bij gesponsorde, bekroonde en bewierookte schrijvers – die de freelancer als broodschrijver wegzet. Dus al met al, als ik dit nog eens overlees, heb ik waarschijnlijk toch wel mijn bedenkingen bij het fenomeen begunstiging.

De freelancer laat zich leiden door nieuwsgierigheid en moet in zijn streven vastberaden blijven, en zijn talent nooit verraden door slecht te schrijven of zijn werk af te raffelen, of op bevel van de tijdschriftredactie in een bepaalde stijl te gaan schrijven. Vrij zijn – om op elk moment reisvaardig te kunnen zijn of een opdracht te kunnen aannemen – is bij een dergelijk bestaan van essentieel belang. Zelfs door de geringste kans te grijpen kun je al een reeks van gebeurtenissen in gang zetten.

Ik had er bijvoorbeeld enorm veel zin in om de hele Zambezi af te ka-